

הרב פרופ' נריה גוטל

סמכויות מנהיגי ישראל

ללמדך שכל מי שהוא מברר מקחו של הצדיק

כאילו מקיים עשרת הדיברות

ב"ר – חיי שרה - נח

הן נודעה בשערים המצויינים בהלכות- מדינה אותה אבן פינה אשר ירה מרן הראי"ה קוק זצ"ל, ואשר הפכה זה מכבר למסד ולתשתית בסיסם ותוקפם ההלכתי של אושיות הלכות והליכות ימינו. יותר משהוסמכו הלכות והליכות אלה על גדרי תקנות קהל - ציבור - אומנים, ויותר משמצאו להם מקום אחיזה בגדרי דינא דמלכותא דינא, יותר מכך ניתלו רבים¹ גדולים וגם טובים מן הפוסקים האחרונים,

¹ כך כי בשו"ת הגרי"א הרצוג- פסקים וכתבים ח"ג (מצוות התלויות בארץ) סי' לו אות א, לגבי קנין הארץ בכיבושה בזמן הזה: "דעתי שקנינו בכיבוש מלחמה, שאע"פ שאין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי ב"ד של שבעים ואחד, ואף למלחמת מצוה אין מוציאין אלא עפ"י מלך ישראל - הרי כבר הכריע קודמי הגאון החסיד ז"ל במשפט כהן, ובזה כיוון לדעת המאירי ז"ל, שבזמן שאין לא מלך ולא סנהדרין, ראשי הציבור כולו, עומדים במקומם." וכן האריך והרחיב בדרך זו בח"ב סי' קטן (עיי"ש בעמ' תקכ): "יש לנו לאמר שהעם כולו - והעיקר עם ישראל היושבים בארץ ישראל - יש לו הסמכות של המלך בנוגע לענייני האומה וכו"; ורי גם בספרו תחוקה לישראל ע"פ התורה כרך א עמ' 52, 129 ובנספחים לספרו.

אף בספר עמוד הימיני סי' ז האריך מו"ר הגר"ש ישראל שליט"א לדון בשיטת מרן הרב זצ"ל, לבררה וללבנה, ועוד הוסיף (שם אות ח) כי "מסתבר שכשם שיכולים למנות איש אחד כראש ושופט, כמו"כ אפשר למנות מועצה שביחד יהיו לה הסמכויות הללו. ולפי"ז נראה כי מועצת ממשלה שתבחר בדרך של בחירות נכונות יהא לה סמכות בכל מה שנוגע להנהלת האומה, כאותה סמכות שהיה למלך ישראל" (וכ"כ שם בסי' ט' אות יב), ובכך הורחבה המסגרת המלכותית והוחלה על מנהיגות משותפת (ועיי"ש בסי' ט, בגדרי אותן סמכויות ובשאלת היקפן וקביעותן); ורי שם גם בסי' טז פ"ה אות ו, ובספרו ארץ חמדה ספר א שער ג סי' ב אות ח ובמאמרו הנדפס בקובץ תחומין ח"י עמ' 53.

כן ר' בקובץ תחומין ח"ד עמ' 183 דעת מו"ר הגר"א כהנא- שפירא שליט"א הגורס כי "מרגע שהממשלה החליטה שיש צורך חיוני לצאת למלחמה... הפכה המלחמה להיות מלחמת מצוה".

וכן היא שיטתו החוזרת ונשנית של הגר"א וולדינברג שליט"א - ר' בסי' הלכות מדינה ח"א שער ג פ"א אות ט ואות יב ופ"ה אותיות יא-יב וכן בח"ב שער ד עמ' קיט ועמ' קכד, ובשו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' א אות יד אף סיכם וכתב להלכה - בהסתמכו על מרן הרב זצ"ל - כי "גם בימנו, הנשיא והממשלה והכנסת וכו' שנבחרו מדעת רוב ישראל היושבים על אדמתם, ואשר המה יותר מסי' ריבוא, במקום מלך הם עומדים בכל הנוגע למצב הכללי של האומה הדרושים לשעתם ולמעמד העולם, וכדברי המשפט כהן שם, ובפרט בנוגע לצבא הכיבוש ומפקדיהם שפועלים על דעת כל יושבי הארץ (מלבד מיעוט שאינו ניכר שבטל דרובא דרובא) ועל צבאותיהם נמנים עשרות אלפי אנשי צבא יראים ושלימים שכבשו את השטחים יד ביד עם כל אנשי הצבא על סוגיהם וראשיהם" (ועיי' שם אות כ, בדייקו כעין שיטה זו מלשון השאלת דוד). ועיי' בשו"ת משיב מלחמה ח"א סי' ג (עמ' קיד ואילך), לאור ההלכה עמ' טז (ועמ' יא), שו"ת יחיה דעת ח"ה סו"ס סג, קובץ תורה שבעל-פה יא עמ' צד-צח (=שנה בשנה תשלב עמ' 231-210) וכן ר' שם- עמ' קב ואילך, חוב' מורשה ט

בקרנות מזבחו של מרן הרב זצ"ל, עד שנימנו וגמרו לראות בהם נדבך יסודי בבנייה התורני-הלכתי של מדינת ישראל. ממש איבר שהנשמה – נשמת האומה, ארצה ומדינתה-תלויים בו.

לא בכדי קיבלה דוקא שיטתו גושפנקא שכזו. אלא כסימוכין על תקנות קהל – ציבור-אומנים, אף שלא כאחיזה בדד"ד, שיטתו של מרן הרב זצ"ל מהווה ביאור בתשתית יסוד המושג עצמו. לדידו לא נאמרו אותן "הלכות מלכות" מעיקרן אלא דוקא ובייחוד כלפי נידו"ד, ולפיכך בעומק הענין אין מדובר בחידוש ובדימוי מילתא אלא אך ורק בישום וקיום ההלכה – הלכה למעשה. משום כך גם לא יפלא שאותן מחלוקות ואותם קשיים המלויים והצמודים לשני הסימוכין האחרים, נגעו ולא פגעו בשיטתו. אותן מיגבלות אשר נאמרו ביחס לדרכי התקבלותם של תקנות קהל, כמו גם אותן פלוגות הנוגעות לתוקפו של דד"ד במלכי ישראל ובארץ ישראל, כל אלה בטלו מעיקרן לשיטתו, אחר שהובהר שזו גופא ההלכה עצמה.

חשיבותה של שיטה זו חורגת איפוא ממסגרת שאר השיטות, והיותה קרקע צמיחתן של הלכות והליכות מדינה מצדיקה, ואף מחייבת עיון בעומקה, בשורשה וביסודה, כולל גם בעקרונותיה וראיותיה, קשייה ובעיותיה.

יתירה מזו, שיטה זו נותנת מענה שם לנושאים אותם קשה לפתור באמצעות סימוכין אחרים. אפשרות ההוצאה למלחמת רשות, ולשיטות אחדות גם למחלמת מצוה, מותנית להלכה בהימצאותו של מלך המוציא ומביא במלחמה. כמה ששנינו במשנה סנהדרין (פ"ב מ"ד) וגמי' שם (ט"ז א, כ' ב ועיי"ש ב' א, ור' שם ר"ן ומאירי) וברמב"ם הל' מלכים (פ"ה ה"ב, ועיי"ש פ"ד ה"י ופ"א ה"ד) וכן בפירושו למשנה סנהדרין (שם) ובסוף שורש י"ד של ספהמ"צ (ור' שם במהדו' הגר"ח העליר – בנוגע למלחמת מצוה!) וע"ע בהל' כלי המקדש (פ"י ה"ב) ובסוף השגות הרמב"ן לספנמ"צ (ואף שם בנוגע למלחמת מצוה!) ור' תוס' שבועות (ט"ו א) וע"י גם בתו"ט סנהדרין (פ"ב שם²) – ומכל הלין ברור שמציאותו של מלך [או "המלכותיות" ומקבילותיה

עמ' 20, נר ליחזקאל עמ' 109-116 [ובאמת יש להעיר כי בכללות עינינו זה כבר שקו"ט באריכות בשו"ת אבני"ז יו"ד ח"ב סי' שיב אות מז ואילך].

עו"ר בס' מגן צבי סי' כ וסו"ס לח, קול צופיך עמ' קעח ואילך, תורה שבעל-פה טז עמ' צב-קב, משפט המלוכה בישראל פרק כא (ועמ' 49-50) והערות בעמ' 242, ממלכת כהנים וגוי קדוש עמ' 184 ואילך (עמ' 189-190), עמ' 233 ואילך (באורך) ועוד כהנה וכהנה הרבה.

² "דבי"ד של ע"א לבדם אין לחם כח לעשות חיל להוציאם למלחמת הרשות אלא במאמר המלך".
אכן כנגד מה שסבר חתו"ט להוכיח אחרת, מלשון הרמב"ם – כבר נדחתה הראיה ע"י יין הרקח אשר כתב כי "בחנם בא לחלוק עלינו את השויון, דודאי זה אינו עולה על הדעת שיהיה העם רשאי לצאת למלחמה בלי רשות המלך, וגם לשון הרמב"ם משמע בהדיא כן" (ר' לאור ההלכה עמ' יא); ור' גם אגרות הראיה ח"ג איגי' תתמקד, ובס' מרומי שדה לסנהדרין כ' ב, וע"י בס' הלכות מדינה ח"ב עמ' קיז-קיט ובמשפט כהן סי'

לדידו של מרן הרב זצ"ל יש לראות בהם גורם הכרחי ואף מעכב את אפשרות ההוצאה למלחמה אליבא דהלכתא.

פן מלכותי זה אינו יכול – קרוב לוודאי – להיפתר כהלכה לא ע"י גדרי תקנות-ציבוריות, אף לא ע"י דד"ד, ורק שיטת מרן הרב זצ"ל נותנת לה מענה בר-סמכא; מענה הכרחי למציאות ימנו. כן גם אותם הנוטים דרך כלל לנקוט בדרכי הפתרונות האחרים, גם הם נזקקים לפתרון "המלכותי" אם ברצונם להתמודד כהלכה עם בעיות מקיפות וכלליות כגון אלה האמורות לעיל; והפכה איפוא שיטה זו מוקד ומרכז לכולי עלמא.

משום כך נידונה סוגייתה של שיטה זו בכתבי מחברים רבים, ומסיבה זו לא מצאנו לנכון לשוב לדוש ולדון מחדש במכלול פרטיה וכלליה. עיוננו יתמקד בבעיות מהותיות וקשיים עקרוניים המצויים בתוכה – בעיקר בדרך בה היא מובאת בכתבי מרן הרב זצ"ל. שהרי גם אם יסודה של השיטה – קדום הוא, כדלהלן, אעפ"כ אין לכחד כי דוקא תשובתו של מרן הרב זצ"ל היא אשר שבה והעלתה את השיטה "אל פני השטח" והיא היא שגאלה אותה מתהום נשייה ושכחה, והפכה אותה מהלכתא למשיחא – להלכה למעשה. משום כך ראוי לנו לבדוק ולעיין כדבעי בנושא זה דוקא מתוך בבואת אספקלרייתו אצל מרן הרב זצ"ל – היבט אשר עם כל חשיבותו עדיין לא הוקדשה די תשומת לב לזויותיו הבעייתיות, הקשות ואף המתמיהות.

א. שורשים וכללים, יסודות וגדרים

במסגרת סידרת תשובותיו המופנות אל "הרב המאוה"ג, סוע"ה, הגביר הנכבד מו"ה זלמן פינס", תשובות שקנו להן בסופו של דבר מקום שביתה בראשן של הלכות מלכים אשר בשו"ת משפט כהן (סי' קמב-קמה), התייחס מרן הרב זצ"ל ארוכות למכלול נושאים הקשורים במידה זו ואחרת לנידון דנן. בין השאר תקע יתדות להציב יסודות לענייננו:

(א) הרחבת ההיקף

קמה – אשר ברור לו כן בלא שהזכיר את דברי התו"ט; וע"ע בשו"ת הגרי"א הרצוג – פסקים וכתבים או, ח ח"יב עמ' תקכג, לטעם הלכה זו, וכן ע"י בשו"ת שאילת חמדת צבי ח"ד סי' נט, ובקובץ נר ליחזקאל עמ' 109-116 האריך בנידון.

[כל זה בלא להכנס לשאלת הצורך בהרשאת סנהדרין ובשאלת אורים ותומים לשם כניסה למלחמה – ע"י בסי' הלכות מדינה ח"ב שער ד-ה, לאור ההלכה – המלחמה פ"א, עמ' הימיני סי' טז פ"ה אות ה ואילך בסי' ארץ חמדה ספר א שער ג סי' ב אות ח ואילך (ובמאמרו אשר בקובץ תחומין ח"י עמ' 53), בגדי כהונה עמ' רצד-שא, משפט המלחמה פרק יג, באר מרים – ה' מלכים פ"ה ח"יב ועוד; ואכ"מ].

[לא כמי שסבר "שאינן משפט המלוכה כ"א בדבר שהוא כבוד המלך", אלא] "כל דבר כללי הנוגע לאומה, וגם כל תיקון של הוראת שעה, לגדור בפני עושי עולה, הכול הוא בכלל משפטי המלוכה, שיש רשות למלך להתנהג בהם כפי ראות עיניו, אפילו כשאינו נוגע כלל לטובתו ולכבודו, כ"א לטובתן ולכבודן של ישראל".

[אדרבה] פסקיו של הרמב"ם (עיי"ש) מוכיחים

"שכח משפט המלוכה מגיע הרבה יותר מחוג כבודו וזכותו של המלך" וכאמור כוחו של משפט-מלוכה זה מתרחב ומקיף "כל דבר כללי הנוגע לאומה".

(שם : קמד יג, עמי שלה).

(ב) מלך – מלכותיות

"נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכיות של המשפטים ליד האומה בכללה. וביחוד נראה שגם כל שופט שקם בישראל דין מלך יש לו, לענין כמה משפטי המלוכה, וביחוד למה שנוגע להנהגת הכלל [דלא כמחלוי רמב"ם ורמב"ן בדינו הפרטי של שופט בפילגש, עיי"ש] – למה שנוגע להנהגת הכלל, כל שמנהיג את האומה דן הוא במשפטי המלוכה, שהם כלל צרכי האומה הדרושים לשעתם ולמעמד העולם".

עד שסיכם וכתב :

"ומ"מ הסברא קיימת, דלענין משפט המלוכה, שנוגע להנהגת הכלל, ודאי גם שופטים מוסכמים ונשיאים כלליים במקום מלך הם עומדים".

(שם : קמד טו-א, עמי שלז ;

ור' גם עמי שטז, שכז וכן שלח ואילך)

תמצית הדברים מעלה איפוא כי גישתו של מרן הרב זצ"ל גורסת באופן חד-משמעי את הרחבת היקף "משפט המלוכה" על "כל דבר כללי הנוגע לאומה" ואת החלת הסמכות לא רק על המלך אלא – בהיעדרו – על כל שמנהיג את האומה". זהו פשר מעשיהם, הנהגותיהם והליכותיהם של רבים ממנהיגי ישראל (יהושע, שופטים, חשמונאים) אשר קיבלו לידם סמכויות מלכותיות, ונהגו – כהלכה – בהתאם (עיי"ש) ; ומכאן הלכה לדורות.

נכון הוא שלא רק על ראיות והוכחות תורניות ביסס מרן הרב זצ"ל את דבריו, וסגנון לשונו מוכיח ברורות שגם הנחות מוקדמות נעוצות בשורש פסיקתו. ביטויים כגון "נראים הדברים" "הסברא קיימת וכיו"ב מלמדים עד כמה עקרונית תפישתו הכללית שזורים גם הם בנימי התייחסותו לסוגיה זו. אף על פי כן דרכו של גאון-הלכה

זה לא גרסה עירבוב תחומי הלכה ואגדה, פסיקה ואמונה, זה בזה – כשעטנו וככלאים, וגם בנידון דנן לית מאן דפליג כי אושיות-הלכה הם הם שקוממו נדבכי פסיקתו; ולבירור של אלה – ההלכתיות – מוקדש איפוא עיונו.

ב. "סתירת" תשובות

אלא שעוד קודם לכן לא ניתן להתעלם מסתירה גלויה וברורה – לכאורה – בתוך כתביו של מרן הרב זצ"ל עצמו. מעבר לדיון בראיות ובהוכחות – הנמצאות והחסרות – חיונית לא פחות חשיפה בעייתיות ראשטנית הגלומה כבר בגופה של גישתו-הוא עצמו, גישה הטומנת בחובה – לכאורה – סתירה מיניה וביה. כאמור לעיל, באיגרת משנת תרעו קבע מרן הרב זצ"ל ברורות שדין שופט כדין מלך, ולזה כלזה מוענקת סמכויות "משפט המלוכה" למכלול הנהגות העם. לעומת זאת שנתיים מאוחר יותר כתב וסיכם מרן הרב זצ"ל:

"ממוצא דברינו למדנו שאין מקום שאלה אם ה"ה בשופט [שיהא רשאי להוציא למלחמת הרשות]. שכ"ז שאין שם מלך אין אפשר לכבוד את אמ"צ (=ארץ מצרים) במלחמה, מפני שבלא מלך א"מ למלחמת הרשות... ועכ"פ זה ברור דחילוק יש בין מלך לשופט, דמלך אפ"ל לכבוש אמ"צ ע"פ ב"ד, ולכוף ע"ז את הצבור, ושופט כשלא ע"י רצון הצבור ודאי אסור".

(משפט כהן ס"י קמח, עמ' שג)

אם כן בסיי קמד הושווה שופט למלך, ואילו בסיי קמה נטה לחלק בניהם; כאן הורה ששופט רשאי להוציא למלחמה, וכאן שלל רשות זו – ולכהפ"ח הגבילה באופן משמעותי; והרי הדברים עומדים לכאורה בסתירה גמורה זה לזה!

קושי זה עוד מתעצם לכששמים עין בוחנת ודקדקנית על ראיותיו ההלכתיות של מרן הרב זצ"ל לאותם יסודות, הן מבחינת מה שיש בהן והן מבחינת מה שאין בהן. החסר והמושט, הגם שראוי היה לו – בלא ספק – להיכלל ולהיזכר, מעורר גם הוא תשומת לב רבתי, אחר שיודעים אנו היקפן הרחב של ידיעות מרן הרב זצ"ל, עד שכל רז לא אניס ליה, פשוטו כמשמעו. משום כך כל השמטה, ועל אחת כמה וכמה השמטות יסודיות של שיטות ראשוניות ברורות, לא על עצמה היא באה ללמד אלא על הכלל כולו, ומן הנעדר יש להסיק וללמוד לא פחות מן המצוי.

והנה ראייתו העיקרית, והבלבדית, של מרן הרב זצ"ל להסבת "מלך" ל"מלכות" – מלבד עובדת מנהיגותם הממשית של יהושע, שופטים וחשמונאים, עובדה היכולה להתפרש בפנים מפנים שונות – ראייה זו מבוססת על דינם של נשיאים ושל ראשי גלותא. בגדר "סעד לדבר" הסתמך מרן הרב זצ"ל על לשון הרמב"ם בפ"ד

מהלי סנהדרין הי"ג: "ראשי גליות שבבבל במקום מלך הן עומדים, ויש להם לרדות את ישראל בכל מקום וכו'". מכאן הסיק שיהא זה –

"ק"ו שנשיאים המוסכמים באומה, בזמן שהיא בארצה ובשלטונה, באיזו מדריגה שהיא, שהועמדו בשביל הנהגת האומה (לא רק בעיקר בשביל הרבצת התורה כבני בניו של הלל וכו') אותם שהוסכמו בעמדתם לכתחליה בשביל האומה בהנהגתה הכללית וגם הארצית – פשיטא דלא גריעי מראשי גליות שבבבל... כשמתמנה מנהיג האומה לכל צרכיה בסגנון מלכותי, ע"פ דעת הכלל ודעת בי"ד, ודאי עומד הוא במקום מלך, לענין משפטי המלוכה הנוגעים להנהגת הכללי".

כרוצה לומר: אם ראשי גלותא כך, הרי מנהיגים ושליטים כלליים על אחת כמה וכמה. אם הראשונים, למרות כפיפותם החמורה למלכי פרס ולמרות היותם בגלות "במקום מלך הם עומדים", הרי האחרונים, העצמאיים יותר בשלטונם ומצויים בארץ ישראל, "ודאי עומד הוא במקום מלך לענין משפטי המלוכה הנוגעים להנהגת הכללי".

זהו אם כן פשר מעשיהם של מנהיגים כיהושע, כשופטים וכחשמונאים, אשר נהגו מנהגי מלוכה ואף הוציאו למלחמה. היעדרו של מלך באותן תקופות הוא שייפה כוחם "כמלך", והביא להסמכתם ההלכתית לאותן הנהגות (ועי' בשו"ת אבני"ז יו"ד ח"ב סי' שיג אות יא).

ג. בין הנדון לראיה

ברם השוואה זו עצמה מופרכת לכאורה מיניה וביה, הן מצד הלכותיה והשלכות תוצאותיה והן גם מבחינת גדריה ואושיותיה.

הלכותיה והשלכותיה – כיצד? הן מפורשות המשיך וקבע הרמב"ם שהלי סנהדרין, שם) כי אותם ראשי גלותא "יש להם לרדות את ישראל בכל מקום ולדון עליהם בין רצו בין לא רצו" – היינו שהוסמכו גם לכפייה; וכן הקדים וכתב הרמב"ם כבר בבחרותו, בפיהמ"ש בכורות (פ"ד מ"ד): "שמרות ראש גלות כמרות המלך המושל בכוח, וכך קראו ה' שבט... כלומר בעל כרחם ובכפייה".

[ועי' גם בשו"ת בנו, ר"א – מהדו' רא"ח פריימן הי"ד – סי' יד (עמ' 19): ראשי גלותא ורדייה וכפייה, אם כי לאו דוקא בענין פסיקת הדין, עייש].

עתה צא ואמור: אם הנידון אכן היה דומה לראיה, הרי אז גם בנידו"ד – סמכות כפייה היא שהייתה צריכה להיות מוענקת למנהיג ושליט, דהיינו אף רדייה בעל כרחם. והלוא מפורשות הגביל זאת מרן הרב זצ"ל עצמו, המסייג וכותב "דחילוק

יש בין מלך ושופט, דמלך אפ"ל... לכוף ע"ז את הציבור, ושופט – ומנהיג – כשלא ע"י רצון הציבור ודאי אסור!" וכן כתב שם – קודם לכן – "דהא דבעי מלך הוא דוקא לענין כפייה וכו' בעל כרחן", ואילו המנהיג – ברצונם ומדעתם. וכאמור, כבר בסי' קמד לא הושתת אותו ק"ו אלא על עובדת ההסכמה המודעת, לפי שרק על כך יכולה להתבסס גזירת ההשוואה – אלא שהיא גופא פירכא, מצד הלכותיה!

ובאמת כבר העירני אמו"ר שליט"א לכך שסמך לו למרן הרב זצ"ל בהבחנה זו שבין מלך למנהיג אצל מורו ורבו – הנצי"ב, אשר גם הוא נחית להבחנה שכזו, כמבואר בחיבורו עמק הנצי"ב (שופים יד, עמ' קפח) דענישת מלכי חשמונאי לא נבעה אלא מהנהגתם בכפייה בעכ של ישראל, בעוד שסמכות זו מסורה היא דוקא למלך, ואילו "שופט בעלמא – רק – ברצון שרי".

אלא שכאמור, דוקא תוצאה שונה זו בדינם של מלך מחד ושל מנהיג מאידך, הרי דוקא היא מלמדת לכאורה ברורות על אי-השוואתם, ומורה בעליל כי אין דין מנהיג כדין ראש גלותא ומלך. תמיהה היא איפוא מה ראה מרן הרב זצ"ל להשוותם זה לזה – הן ההשלכות ההלכתיות, כמו גם התוצאות, מצביעות על השוני, ונמצא שובר שטר ראייתו מונח בצידו!

יתירה מזו; בירו גדריה ואושיותיה של סמכות אותם ראשי גלותא מצביע על מקור צמיחתם של אותם שינויים הלכתיים, ומקור זה מהווה – לכאורה – פירכא נוספת על עצם ההשוואה.

מקרא מלא ומפורש אמר הכתוב: "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו" (בראשית מט, י) ודרשו חכמינו ז"ל (סנהדרין ה, א) "שבט מיהודה – אלו ראשי גליות שבבבל, שרודין את ישראל בשבט". בכך הוצמדו הייחוס והסמכות זה לזה: שבט – יהודה, ושבט – כפייה. כהדגשת הרמב"ם בפייה"ש בבכורות (פ"ד מ"ד) הנ"ל "שאינן אנו שמים לב לחכמתו אלא ליחוסו", שהוא הוא הקובע מעמדו, וממילא סמכותו (ועי' הל' סנהדרין פ"ד הי"ג) ובטור חו"מ סי' ג' וב"י שם: "בזרע משבט יהודה תליא".

אם כי לאידך גיסא אין להתעלם מדיוק שו"ת הריב"ש (סי' רעא) מלשון רש"י בסנהדרין, דהרשאת המלך היא הקובעת, ולא דוקא הייחוס; ועי' בש"ך חו"מ שם; ואולם עם זאת רבו הראשונים והאחרונים שתלו עיקר הסמכות בעובדת הייחוס, ואף את שיטת רש"י היטו לכך: ר' רמ"ה סנהדרין שם, ב"ח ותומים חו"מ שם וכן באר אליהו שם ס"ק כז (עמ' לט) וע"ע בגו"א ויחי שם, מאירי הוריות יא, ב ומהרש"א שם (ובספר תו"ש ויחי ח"ז כרך ח – פמ"ט אות קלד וכן אות קלט ובהשמטות ומילואים אשר בסוה"ס, לאות זו: קיבוץ ראשונים ואחרונים המדגישים המשך זיקת השלטון והמנהיגות דוקא לזרע יהודה, בין בגלוי ובין בסמוי) – ולכהפ"ח לדידם לא היה מקום

לעריכת השוואה בין ראש גלותא – המיוחס, ובין מנהיג – שאינו מיוחס אחר בית דוד ;
ואין כל הכרח לשיווין סמכויותיהם!

בטלה איפוא לכאורה הראיה מראשי גלותא, הן מצד מקור ובסיס דינם, והן
– כפועל יוצא – מן התוצאה ההלכתית העולה מכך. הייחוס לזרע המלוכה מ"שבט
יהודה" מהווה פער ראשוני, והתוצאה – סמכות הכפייה – מהווה אם כן פער שני,
ותמוהה היא מעיקרא כל למידת ההשוואה מראשי גלותא לשאר מנהיגים. [ואף
למפרשי הברכה כהבטחה הרי עדיין אין זה אומר שכל המנהיגים מיוחסים אחר שבט
זה, ולכהפ"ח לגביהם תבנא לקושיין].

סיכומו של דבר מעלה איפוא – עד עתה – קושי כפול ומשולש: בראש וראשונה
– סתירת דבריו של מרן הרב זצ"ל עצמו בענין סמכות המנהיגים (השופטים); שנית
ושלישית – ביסוס הראיה על מעמדם ודינם של ראשי גלותא, בעוד שהלכותיהם של
הללו שונות מהלכות המנהיגים, ומעיקרן ושורשן נעוצות הן בשוני מהותי, אשר מונע
לכאורה כל אפשרות לעריכת השוואה כלשהיא, כל עוד מדובר בפער כה משמעותי:
הן ביסודות והן בהשלכות.

ד. "השמטות" הרב

אלא שנוסף לכל אלה ישנו הכרח לשוב לאמור לעיל אודות החסר והמושמט.
פליאה רבתי היא, הכיצד לא ביסס מרן הרב זצ"ל את עיקרי חידושו הגדול אלא רק
על דימוי מילתא לראשי גלותא (ומנהיגות ממשית) בעוד ששיטות ראשונים מפורשות
גורסות - לכאורה – מילה במילה את יסודות שיטתו, והרי הן מחזקות ומסייעות
פרטותיו וכללותיו! לכן דוקא לאור ידיעת עוצם גדלותו התורנית של מרן הרב זצ"ל,
הן בעומק והן בהיקף, עד שכל רז לא אניס ליה – פשוטו כמשמעו, דוקא הערצה זו
מחייבת להביע פליאה הקשה שבעתיים: הכיצד זה, ולמה זה, לא עשה כל שימוש
באותם מקורות ברורים!

הן מפורשות כתב הרמב"ן בשלהי הוספותיו לספהמ"צ (ד"ה ויש לי מצוה):
"שיראה לי שמצוה על המלך או על השופט ומי שהעם ברשותו להוציאם לצבא
במלחמת רשות או מצוה וכו'" – בישוה בשיחתו "שופט ומי שהעם ברשותו" למלך,
ואלה כזה רשאים להוציא למלחמה, כולל מלחמת רשות, כפי שהינם רשאים גם
לשאול באורים ותומים. כך דין המלכים, וכך הוא דין יהושע, שופטים ושאר
מנהיגים; והרי זה לכאורה ראייה גדולה למעמדם ולסמכותם של מנהיגים – ואעפ"כ
הושמטה!

וכן שבה ומשתמעת שיטת הרמב"ן גם בפירושו עה"ת (בחקתי כז, כט – סו"ס
ויקרא) בהתייחסו ל"משפט החרם" השייך ב"כל מלך בשיראל, או סנהדרי גדולה

במעמד כל ישראל שיש להם רשות המשפטים" עד כדי חיוב מיתה את העוברים על הסכמתם, עיי"ש; והרי גם זה מעין נדון דנן (ור' עוד קונטי "משפט החרם", במהדו"ר"מ הרשלה, עמ' רצו, רצט).

[ועוד יש להוסיף ולהעיר בהקשר זה לדבריו של הרמב"ן בפ"י עה"ת (במדבר טז, כא), שביהמ"ק יכול – וצריך – היה להיבנות כבר בתקופת השופטים. זאת הגם שבגמ' סנהדרין (כ, ב) משמע שמינוי מלך מהווה תנאי מוקדם לבנינו – ושוב מוכח שגם לענין זה השופט – כמלך, והרי זה משתלב יפה בכללות שיטתו: מנהיג ושופט – כמלך, וממילא אין שום מניעה מכינון מקדש.

אמנם אליבא דאמת יש לדון בשאלת ההכרח בקיום סדר זה דוקא – ועי' בירושלמי מע"ש (פ"ה ה"ב) לגבי קדימת בנין מקדש למלכות בית דוד; ואכמ"ל (ועי' בקובץ תורה שבע"פ – יא עמ' קו, ובחוב' אור המזרח תשרי תשמט עמ' 28) – ברם הרמב"ן לשיטתו ודאי נאה מתפרש, והמנהיג כמלך].

מורה איפוא הרמב"ן בשנים-שלושה מקומות הלכה לדורות: מנהיג כמלך – הן להוצאה למלחמה (מצוה ורשות), הן לדינים, משפטים וענישה, הן לצורך שאילה באו"ת, והן גם לסדר כינון מקדש; זו סייעתא רבתי לנדון דנן – סייעתא אשר הושמטה לחלוטין, מראשיתה ועד סופה!

הוא הדין בנוגע להתבטאותו של המאיר בפירושו לש"ס (ריש פ"ח דסוטה) כי "כל מלחמה שמלכי ישראל או מנהיגיהם נלחמים עם אויביהם, הן מלחמת מצוה וכו' הן מלחמת רשות וכו'", ובכך ביטא ברורות את השוויון מלך-מנהיג לענין המלחמות (מצוה ורשות כאחד), כמש"כ הרמב"ן.

למעשה עוד יתר על כך הכלל הגדול אותו ניסח המאירי בפירושו לסנהדרין (נב), (ב) כאשר גרס כי למרות שדיני נפשות אינם נידונים אלא רק בזמן שביהמ"ק קיים, למרות זאת "דיני המלכות קיימים בכל זמן, ואף בכל דור ודור יש רשות למנהיגי הדור גדולי הארצות לענוש ולהרוג וכו'" – לפי ש"דיני המלכות" הורחבו והוחלו לא רק כלפי המלכים עצמם אלא גם – בהיעדרם – על "מנהיגי הדור גדולי הארצות".

כך שלדידו של המאירי, הן סמכות ההוצאה למלחמה והם סמכות הענישה החריגה, שתיהן הוענקו גם למנהיג; והרי זה שוב סייעתא רבתי – שלא הוזכרה!³ בהקשר זה מפורסמים וידועים דבריו של הר"ן בדרשותיו (יא), אשר לבד ממה שהאריך לבאר ולנמק את הצורך בקיומן של שתי מערכות משפט מקבילות – דין

³ אלא שבנוגע לראיה מן הפ"י לסנהדרין יש מקום לטוען לבוא וטעון – ובצדק – שלא היתה ידועה למרח הרב זצ"ל, ולמעשה כלל לא יכולה להיות ידועה בעת כתיבת התשובה, וזאת מאחר שהמהדורה הראשונה לא פורסמה בדפוס (עיי' הר"א סופר) אלא רק בשנת תרפ"א ואולם לאידך גיסא אין לטענה זו מקום אחיזה ביחס לראיה הנ"ל מן הפ"י לסוטה, לפי שכבר בשנת תקנה פורסם הספר (בליוורנו), ושוב ראה אור – במהדורה מצוייה – בשנת תרפ"ב (בהלברשטט); ואעפ"כ לא נעשה בה שימוש בנידו"ד.

תורה ודין מלך, עי"ש (ור' על כך הערה ארוכה בס' משפטים לישראל עמ' קלד ואילך הערה קעו, וע"ע בס' קול יהודה – גרשוני – עמ' קכז ואילך, ובס' היובל לגר"ד סולובייצ'יק ח"א עמ' קצח ואילך), עוד הוסיף וכתב כי "כאשר לא יהיה מלך בישראל, השופט יכלול שני הכוחות, כח השופט וכח המלך... שנתנו בכאן ליהושע כח מלכות, אע"ג שלא היה מלך". לפי שגם הוא סבור כי היעדרו של המלך מצדיק ומאפשר את העברת הסמכויות למנהיג – ושוב, אף ראייה זו הושמטה, הגם שדרשות הר"ן מפורסמות הן!

[אגב כך – ובקשר לשתי הראיות האחרונות, מן המאירי ומן הר"ן – יש מן הטעם להזכיר כי רבינו הרצ"ה זצ"ל אכן כן עשה שימוש בראיות אלה, ומצא לנכון לציין כסימוכין לנדון דנן: ר' הערותיו לס' משפט המלוכה בישראל (מהדו' ב עמ' 242 הע' לעמ' 203); והרי זה מחזק שבעתיים תוקפה שלהתמיהה על מרן הרב זצ"ל – המשמיט!].

אף לא זו בלבד, אלא גם האברבנאל אימץ – בקוים כלליים – את שיטת הר"ן, ונתן לה ביטוי בפירושו עה"ת (שופטים כ, י) תוך שהוא ממקד התיחסותו למלחמות ישראל: "כי תקרב אל עיר להלחם וגו' – הפרשה הזאת גם כן היא הנהגת המלכים במלחמות, ותכלול גם כן אל בית דין הגדול, שבמקום שלא היה המלך הם היו הלוחמים" (היינו: המוציאים למלחמה, כמלך), ומכח כך מצווים אף הם בכל הלכות המלחמה, עי"ש. אם כן גם האברבנאל, כקודמיו, מסכים להאצלת הסמכויות המלכותיות – למנהיג; ולמותר לציין שגם זה הושמט!

יתירים עליהם דבריו של הסמ"ג (מ"ע קלג), דבריו הממוקדים ישירות בענייננו, ויש בהם להאיר באופן ברור לא רק על הסמכות אלא גם על תוקפן של התוצאות. הן כך כתב – שם – הסמ"ג, בהגדירו קדושתה – ואופני קידושה – של ארץ ישראל: "א"י האמורה בכל מקום הן בארצות שכבש אותן מלך ישראל או שופט או נביא מדעת רוב ישראל וזהו הנקרא כיבוש רבים וכו'" (וע"י בס' משפט המלוכה ה' מלכים פ"א ה"ג, ור' הגדרת הגר"ז המובאת שם). בכך הגדיל והוסיף הסמ"ג על כל האמור לעיל. לא רק ששופט ומנהיג רשאים להוציא למלחמה, אלא שמעשה כיבושם מקבל גושפנקה ומעמד של "כיבוש רבים" על כל המשתמע מהגדרה זו; והרי זה שוב מלמד רבות לענייננו, ושוב- כנ"ל – מושמט.

סיכומו של דבר מלמד איפוא שדעת רבים מן הראשונים [היינו: רמב"ן, מאירי, ר"ן אברבנאל, וסמ"ג⁴] מסכמת ושוה לכלל שיטה אחת, שיטה המעניקה תוקף

⁴ עליהם יש להוסיף, ככל הנראה, את המשתמע משיטת הרמב"ם בכמה מקומות ובנושאים שונים [לבד מדין "ראשי גלותא" – דלעיל, ודין נשיא – דלהלן]. כך לגבי זכות השאילה באו"ת, פסק הרמב"ם בהל' כלי המקדש (פ"י הי"ב) שהזכות מוענקת "או למלך או לבי"ד או למי שצורך הציבור בו", וזאת כפרשנות

ממלכי למעשי המנהיג, ביחס להלכות מרובות: כיבוש, קידוש, מלחמה, שאילת או"ת, כינון מקדש, שפיטה ועוד. פליאה היא אם כן מדוע ולמה התעלם מרן הרב זצ"ל לא מאחד אף לא משניים – אלא מכלול סיעות אלה, עד לאחת, וא הביא ראייה לדבריו אלא מקצוי מרחקים, מדימוי מילתא לראשי גלותא. הן לבד מהקשיים הניכרים הנלוים לאותה ראייה, כדלעיל, הן עוד יותר מכך קשה ההתעלמות הבוטה ממכלול ראיות מפורשות אלה! וצ"ב.

ה. היקף ותחולה

ונראה כי מרן הרב זצ"ל סבר לחדש גדר יסודי אשר היקפו רחב מן המתכונת המצומצמת אותה כבר קבעו הראשונים. נכון הוא שדבריהם של הראשונים עשויים גם להתפרש במתכונת הרחבה, ברם מאידך גיסא עלולים הם להיחתם ולהיגדר למתכונת מצומצמת. לעומת זאת מרן הרב זצ"ל סבר להרחיב את המתכונת ולהחילה גם מעבר למשתמע במוכח מכתביהם; וזו איפוא הסיבה לסמיכתו על אדני ראייה אחרת, אגבית, בלא להיסמך ביד חזקה על דברי הראשונים.

הפסוק "ולפני אלעזר הכהן יעמוד: הוא זה המלך, וכל בני ישראל זה הוא משיח מלחמה או מי שצורך הציבור בשאילתו, וכל העדה אלו ב"ד הגדול". בכך שותפו גם גורמי המנהיגות בזכות "מלכותיות" זו, וכל "שצורך הציבור בו" רשאי גם הוא להיזקק לאורים ותומים. (ואכן כך דויקה שיטת הרמב"ם בשו"ת שבר יהושע חייב – סוף המפתחות, לסי' מת, המוסיף וכותב: "והרי ממשלת ישראל העם ברשותה להוציאם בצבא"). כך גם לגבי גדרי כיבוש הארץ וקידושה פסק הרמב"ם בהל' תרומות (פ"א ה"ב) שגדר "כיבוש רבים" – לקדושה הנובעת ממנו – יחול בין אם ע"י "שכיבשן מלך ישראל" ובין אם כיבשן "נביא מדעת רוב ישראל – וזהו הנקרא כיבוש רבים" גם אם לא היה שם מלך אלא רק מנהיגות ציבורית מוסכמת. (מעין זה הלוא היתה לשון הסמ"ג מ"ע קלג הני"ל; וע"ע בהל' יסה"ת פ"ט ה"ב ובהקדמת פיהמ"ש – לגבי סמכות הנביא להוציא למלחמה). גם דבריו החיוביים של הרמב"ם בראש פ"ג מהל' חנוכה אודות העמדת "מלך" מן הכהנים בני חשמונאי "וחזרה המלכות לישראל יתר על מאתיים שנה עד החורבן השני" משתלבים היטב באותה גישה. שהרי רובם – מנהיגים (נשיאים) היו ולא מלכים (ומלוכה בכהנים – בעייתית, וכמש"כ הרמב"ן בפ"י עה"ת לפר' ויחי) ואף המלוכה עצמה – קטועה, רפוסה ומשעובדת היתה פרק זמן ניכר מאותה תקופה בת מאתיים שנה המצויינת ע"י הרמב"ם; ולמרות הכול מדובר היה במנהיגות ציבורית אשר אופייה ההלכתי מוגדר כמלוכה.

[אגב כך יצוינו דבריו של היעב"ץ, מור וקציה סי' שו – קונט' ישוב א"י, הכותב "כי מלכי חשמונאי והורדוס כביר מצאה ידם לכבוש כמה ארצות סביבות א"י בכל הפאות וכו'"; לגי גבלא אשר "בימי בית שני נראה שחזרו וישבו שם... ומאז שבאה לידי ישראל נחשבת לא"י" – וכל זאת כתוצאה ממנהיגותם המוכרת להלכה של חשמונאי ובניו. וע"ע בתומים ריש סי' ז, לגבי סמכות מלכי חשמונאי למינוי פסולים לסנהדרין, כשמעיה ואבטליון הגרים; ולכל זה הן עוד ראוי להעיר להאי דבי"ב ד, א לגבי הורדוס – המלך! ודוק].

מכל מקום, מכלול זה, הנוסף לדין ראשי גלותא הני"ל, בהחלט מטה לצרף ולספח גם את הרמב"ם לאותה שיטה המעניקה גושפנקה ממלכתית למנהיגים, גם אם לא נאמרו הדברים באר היטב ובמפורש.

צמצום והרחבה אלה – מהם, ומה תוקפם והיקפם? דבר מוסכם הוא, אם במובלע ואם במובלט, הן אצל הראשונים והן אצל האחרונים, לייחס את מקור סמכות המנהיג – לעם, לאומה. כך גרס מפורשות מרן הרב זצ"ל עצמו כי "חוזרים אלה הזכיות של המשפטים ליד האומה בכללה". וכן הוסיף כי המינוי הוא "ע"פ דעת הכלל ודעת ב"ד". לאמיתו של דבר כך – כאמור – כבר גרסו ברורות ראשונים הנ"ל: כרמב"ן – המזכיר "מעמד כל ישראל", הסמ"ג המזכיר את "דעת רוב ישראל", ואף דברי המאירי, הר"ן והאברבנאל לדרך זו הם מטים.

הבהרה זו – מוסכמת היא איפוא, וחיוניותה ונחיצותה מושתתת בלא ספק על הבסיס ועל המקור לסמכות. אם מלך יונק כוחו – בעומקם של דברים – מן האומה, הגם שמלכותו "שמימית" (ואכמ"ל בעימות יוזמת "אשימה עלי מלך" עם מצות "שום תשים עליך מלך" – אם כמצוה ואם כרשות), הרי על אחת כמה וכמה שנכון הוא לראות את מקור תוקף סמכות המנהיג – באומה, אשר ברצונה בחרה בו. הכפיפה עצמה למרותו ולמנהיגותו, לכל המשתמע מכך למעשה ולהלכה.

ברם נראה כי יש לערוך בירור יסודי בשורשם של דברים ויש לדון בהם בחקירה עקרונית: האם ההסכמה נצרכת – וניתנת – ייחודית אך ורק לפרט הנחוץ ולמעשה הנעשה, או שדי בהסכמה כללית, ראשונית, למינוי עצמו, ומאז ואילך – מנהיג כמנהיגותו נוהג. בלמדנותם של דברים הרי זו מעין החקירה הבסיסית של "גברא וחפצא". כרוצה לומר: הגברא הוא המוסכם והוא בעל הסמכויות, או שדוקא החפצא – היינו המעשה המסויים, בעיתו ובזמנו – הוא המקבל אותה גושפנקה של סמיכה הלכתית.

למותר לציין את הפער הגדול שבין שתי הבחינות. גם אם סוגיית סמכות הכפייה איננה נופלת בהכרח בנפקותות שבין הגישות [לפי שמלכתחילה יכולה הסכמת העם על הגברא להגביל ולתחם סמכויותיו: ברצון ולא בכפייה]. ברם סוגיית המעמד האישי ובעיקר מירווח הזמנים מצוי ללא ספק בתווך. אם במנהיג-כללי עסקינן, או במנהיג-לשעה – לעשייה מסויימת עסקינן; וכמובן אין מעמדו של הראשון כמעמדו של השני. יתירה מזו; בעומקם של דברים ניתן לומר כי כל היחס לאותו מנהיג – לאותה מנהיגות – מקבל פנים חדשות לאור זוית ההסתכלות השניה. אם רק במנהיג לשעה, לפעולה ולעשייה מסויימת עסקינן אזי מלכתחילה מוגבל ומתוחם הוא, ובודאי לא נאמר בו "כיון שעלה שוב לא ירד". אדרבה, הפה שנתן הוא הפה שלקח, ומה גם שאדעתא דהכי נתן. לא כן בהסמכת מנהיגות כללית, אשר לה הוענקה מלכתחילה גושפנקה רחבת היקף – הן בתחומים והן לזמנים, ומשעה שעלתה ודאי יקשה להשפילה. לכן היחס כלפי מנהיגות שכזו מחייב יצירת מעמד של קבע ולא של ארעי, הן ביחס לציות והן ביחס לכיבוד.

1. רשויות מדינת ישראל

בהליכות ימנו בעשרות השנים האחרונות, מאז קמה ונוסדה על תילה מדינת היהודים בארץ ישראל, עשויה – וצריכה היתה – חקירה זו להישאל חדשות לבקרים. הן כלפי האישים- המנהיגים והן כלפי הרשויות- המנהיגות: האם סמכות של קבע ניתנה להם או סמכות של מעשה – והרי זו נפקותא רבה ועצומה! נכון הוא שכל שסמך עצמו על פסיקתו ובירורו של מרן הרב זצ"ל כלל לא פקפק בצידוקה של סמכות הקבע, אך לאידך גיסא לא פחות מכך נכון הוא שהשאלה כלל לא נשאלה ולא הוער עליה... אדרבה, שתי הדרכות האחרות שהוזכרו לעיל, שיטת "דינא דמלכותא דינא" ושיטת "התקנות", הרי עומדות הן בקצוי שתי האפשרויות: דד"ד – הרי זו גושפנקה כללית ותמידית, ואילו ביחס ל"תקנות" מצינו רבים וגם טובים שהגבילוה [אא"כ נעשית "במעמד כל אנשי העיר", וכיו"ב, ולא רק ע"י המנהיגים עצמם: עיי' ב"ב ח, ב-ט, א וראשונים שם (מאירי, רמב"ן, ר"ן, ריטב"א, רא"ש, שיטמ"ק, יד רממה) ורי' תשו' הגאונים – שערי צדק ח"ד שער ד' סי' טז, ובשו"ת מהר"ם מרוטנבורג מהדו' לבוב סי' תרג ומהדו' פראג סי' קו, שו"ת הרשב"א ח"א אלף רו ובח"ב סי' רעט ח"ד סי' קפה ח"ה סי' רפז ח"ז סי' קח וסי' שמ, שו"ת מהר"ח אור זרוע סי' רכב, שו"ת הריב"ש סי' שצט, שו"ת הרמ"א סי' עג, שו"ת נובי"ת חו"מ מ, שו"ת חת"ס חו"מ קטז, שו"ת מהרלב"ח סי' צט, שו"ת מהר"ם מינץ סי' ו, שו"ת ושב הכהן סי' צב, ושו"ת חו"י סי' פא ועיי' בטושו"ע חו"מ סי' רלא ונו"כ שם ומשפט שלום שם, ועוד]. שיטת "המלכות" צריכה איפוא גם היא להציב מיקומה כאן או כאן, ורק אחר כך – ומתוך כך – תוכל לקבוע כלליה! [ובאמת מעין הקבלה לחקירה זו ערך מרן הרב זצ"ל עצמו – עיי' בס' באר אליהו סי' ב סק"ט (עמ' כב) לגבי טובי העיר ותקנות הקהל: הסמכה כללית או עניינית בלבד].

דומה שאכן לכך חתר מרן הרב זצ"ל. לא הסתפק בהענקת סמכות למעשה המסויים, אלא חתר לסמכות רחבת היקף – בתחום ובזמן – לאישיות ולרשות. יתכן שהבעייתיות הגדולה אשר נוצרת עם מתן סמכות-למעשה בלבד היא שעמדה בשורש חתירתו, ויתכן שנסיבות אחרות, ברם אין ספק שזהו הפועל היוצא מסידרת תשובותיו: הקנאת מעמד קבוע, יציב וקיים, לרשות (או לאישיות) ה"מלכותית" אשר עם מינויה – ולאור כללי מינויה – הינה זכאית ומוסמכת לפעול פעולותיה. נכון הוא שהיא יונקת את סמכותה "מהעם", אך זוהי יניקה אשר **בביטוי חד פעמי** מייפה את כוחה ומעניקה לה תשתית ביצוע **כללי**; כהליכות ימינו.

דוקא משום כך נזקק מרן הרב זצ"ל לראיותיו, ודוקא משום כך "התעלם" ולא נזקק לאותן "ראיות" ראשוניות. גם אם נכון הוא שהרמב"ן והמאירי, הר"ן, הסמ"ג והאברבנאל, ייפו אתת כוחו של ה"מנהיג" וקבעו מעמדו – לדברים רבים – "כמלך",

ברם ניתן היה להסיב דבריהם ולהחילם על **פעולה** ועל **מעשה** ולא על יצירת מעמד של קבע ל"אישיות" או ל"רשות" מלכותית; ואזי אין מקור להיקף הרחב! הן פוק חזי: כאשר כותב הרמב"ן (בספהמ"צ) שם "השופט ומי שהעם ברשותו" מוציא לצבא "במלחמת רשות או מצוה" הרי יכולים הדברים להתפרש כהענקת העם סמכות מוגבלת לאותו מצביא, רק **לאותה שעה** ורק **לאותה פעולה**. אין ספק שגם בכך טמון חידוש לא מבוטל, אך חידוש זה עדיין אינו יוצר בהכרח "אישיות או רשות מלכותית", ובין זה לזה – הפער הגדול! כך גם באשר לתוקפו של "משפט המלך", שהוזכר ע"י הרמב"ן (בפי' עה"ת), גם הוא אינו מקיף בהכרח יותר ממידת הזמן המצומצמת הנצרכת, ואין ראייה להחלתו הקבועה. לכן, אם על דברי הרמב"ן היה מבסס ומייסד מרן הרב זצ"ל, מכלול שיטתו, לכל המסתעף ומשתמע ממנה, הרי יכול – ואולי צריך – היה מפקפק ומערער להעיר ולטעון שאין הראיה שוה לנדון. גושפנקה למעשה ולפעולה עדיין אינה מצביעה על סמכות כוללת! משום כך, אם ברצונו להוכיח סמכות זו – דייקא – הרי זקוק הוא לראיה שונה.

הוא הדין ביחס לדברי המאירי (בסוטה), ביחס לדברי האברבנאל (עה"ת) וביחס לדברי הסמ"ג, בנוגע למנהיג המוציא למלחמות – שהרי אלה גם כן יכולים להתפרש כסמכות לפעולה מתוחמת ולמעשה מסויים, ולא יותר מכך; ואף דבריהם של המאירי (בסנהדרין) ושל הר"ן (בדרשות) אודות "דיני המלכות" המסורים גם בידי "מנהיגי הדור" עשויים להיות מצומצמים ומוגדרים ולא רחבי היקף וקבועים – ובכך לא יכול היה להסתפק מרן הרב זצ"ל. מאחר ו"נראים הדברים" ואף "הסברא קיימת" (כמצוטט לעיל) שהמעמד צריך להיות קבוע, תמידי ורחב היקף ולא זמני, ארעי ומצומצם, הרי "על כרחו" לא יכול היה להישען על סימוכין אלה, וחתר לאחריים. סבר איפוא, מרן הרב זצ"ל לבסס אדנים ברי-קיימא לאישים ולרשויות עצמם ולא רק למעשים ולפעולות, ולכן ניווט דרכי ראיותיו לכוון שונה.

כאמור לעיל, לבד מאיזכור מעשיהם וסמכויותיהם של מנהיגי ישראל אשר לא היו "מלכים ממשיים" (כיהושע, שופטים וחשמונאים), עוד הוסיף לכך מרן הרב זצ"ל נדבך עקרוני ויסודי: דינם של נשיאים ושל ראשי גלותא. בכך אכן נעוץ היתרון הגדול ע"פ הראיות הנ"ל. לשון הרמב"ם (סנהדרין פ"ד הי"ג) – אשר צוטטה על ידו - : "במקום מלך הן עומדים" מצביעה ברורות על אי-תיחום, אי-צמצום ואי-הגבלה, אלא "כמלך". מה מלך – משעה שהועמד, סמכויותיו רחבות היקף, אף ראשי גליות כן; ובדימוי מילתא – "ק"ו שניאיים המוסכמים באומה, בזמן שהיא בארצה ובשלטונה, באיזו מדריגה שהיא, שהועמדו בשביל הנהגת האומה וכו' ודאי עומד הוא במקום מלך וכו'". כלומר, כאן ודאי לא עסקינן בסמכות לשעה, לפעולה ולמעשה,

אלא סמכות כוללת ורחבת היקף – כמלך. כך ראשי גלותא, וכך "אישיות או רשות ממלכתית"; ומדין ק"ו – כאמור שם ולעיל.

מבוארת אם כן באר היטב גישתו של מרן הרב זצ"ל בראייתו, הן במה שיש בה והן במה שאין בה. המושמט – מכלול הראשונים הנ"ל – הושמט, לפי שאינו מספיק למילואו של הנידון, ואילו המצוי – ראשי גלותא – מצוי משום היקפו הרחב.

ז. דירוג הסמכויות: מעלות וחסרונות

דא עקא, לבד מתמיהת ההשמטות, עוד תמהנו לעיל בתלתא: על הסתירה, על ההלכה ועל התשתית.

על הסתירה: בין סימן קמד [דין שופט כדין מלך] לבין סימן קמה [אין דין שופט כדין מלך].

על ההלכה: ראשי גלותא הוסמכו לכפייה, ואילו שופט ומנהיג מנועים מכך.

על התשתית: ראשי גלותא – מייחוס "שבט מיהודה" שואבים ויונקים מקור-כח סמכותם, וענין זה משולל מעיקרו אצל המנהיגים.

ואם כן צא ואמור: שמי כל שמץ ראה מהכא. ראשי גלותא – גידרם שונה ודינם שונה, ומה למנהיגים ולהם?! ואם לא די בכך – הן זה גופא מש"כ הרב עצמו (בסי' קמה)! והרי כל זה טעון בירור.

לאמיתו של דבר נראה כי בשורש כל השלוש ניצבת נקודה אחת – שאלת הכפייה, ושאלה זו תלויה ועומדת על בלימה בין שני צדדי החקירה הנ"ל: סמכות רחבת היקף או סמכות מצומצמת. לפי שלמרות פשיטותם של דברים המורה לכאורה יתרון מוחלט לסמכות רחבת היקף, ואולם עומקם של דברים מורה על קיומו של חסרון לצד יתרון זה, ולאידך גיסא קיומו של יתרון דוקא לצד הסמכות המוגבלת.

כאשר מסמיך העם את המנהיג למעשה או לפעול מוגבלים ומתוחמים, הרי ממילא בטלה מאליה שאלת הכפייה, והיא אינה קיימת מעיקרא, לא שרירא ולא קיימת. הן בכך בחר העם, ברצונו, ודל שם כפייה מהכא! לא כן כאשר מסמיך העם אישיות או רשות ממלכתית. בכך אין הוא אומר אלא רק שהעמיד מנהיג, ברם אין זה אומר שיחפץ וישבע רצון מכל מעשה ומכל פעולה אשר תינקט בעתיד – וכאן עשויה להתעורר שאלת הכפייה, להיתר או לאיסור. ובמילים אחרות, לאור הניסוח הנ"ל: בבחירת "חפצא" אין משמעות לכפייה, ובבחירת "גברא" יש ויש משמעות לכפייה.

כאן טמון איפוא השוויון מחד והפער מאידך בין מעמד מלכים וראשי גלותא ובין מעמד המנהיגים, הן ביחס לסמכות רחבה והן ביחס לסמכות מצומצמת. למלכים

ולראשי גלותא הוענקה **סמכות רחבת היקף** – בכפייה⁵ ואילו למנהיגים הוענקה סמכות מצומצמת וב"כפייה" (אשר למעשה אינה קיימת) או **סמכות רחבה ובלא כפייה**. כמבואר לעיל, עובדת היותם שלא מייחוס "שבט מיהודה" שוללת מהמנהיגים את סמכות הכפייה, אלא אם כן הכפייה אינה נזקקת – כבסמכות מצומצמת. ברם עם זאת עצם מנהיגותם הכללית מהווה נקודה משותפת – ועוד בק"ו – עם ראשי גלותא, ומכאן שורש לסמכות הנהגה רחבת היקף, ברצון.

יוצא אם כן שנקודת השיוויון – מנהיגות כוללת – היא היוצרת את תשתית סמכות המנהיגים, ולעומתה נקודת הפער – ייחוס – היא המביאה לפיצול ההלכתי בדין הכפייה ובהיקף הסמכות. ממילא, כפועל-יוצא מכך, ניתן להקיש את המנהיגים למלכים ולראשי גלותא ביחס לבסיס הסמכות, אך יש להגבילה ולתחמה בהיקף ובתוקף: סמכות רחבה (וכ"ש מצומצמת) – בלא כפייה.

אם אכן נכונים אנו בדברים אלה, אזי נראה כי מיושבות בכך בחדא מחתא כל התלת הנ"ל.

על הסתירה: מעולם לא שלל מרן הרב זצ"ל את דין המלך מן השופט, אלא רק כאשר מדובר בכפייה. כמפורש בלשונו (בסי קמה): "דמלך אפ"ל לכבוש רמ"צ ע"פ ב"ד, ולכוף ע"ז את הצבור, ושופט כשלא ע"י רצון הצבור ודאי אסור" – והרי (כאמור לעיל) כל זה לא נגע ולא פגע כהוא זה בסמכות המנהיג המבוארת בסי קמד, כל עוד שלא בכפייה עסקינן; ודל "סתירה" מהכא.

על ההלכה – ועל התשתית: שתיים אלה חובורת עתה יחד, ומתבארות אחת מתוך השניה. החילוק ההלכתי אינו אלא פועל-יוצא מחילוק התשתית. דוקא משום שהראשונים שואבים כוחם מייחוס "שבט מיהודה" ולא כן השניים, דוקא משום כך

⁵ אלא שלכאורה, כנגד דברים אלה, יש להעיר למש"כ הרמב"ם (הני"ל) בפיהמ"ש בכורות פ"ד מ"ד בקשר לראשי גלותא: "שיהא מינויו בהסכמת אנשי מקומו". וכן ר' בתש"ו בנו – ר"א (מחדו' פריימן) סי' ד, שיש צורך ב"הסכמת אנשי מקומו... כאשר פירש אבא מארי זצ"ל" (וע"ע בהקדמת האברבנאל לספר שופטים – שתוף ראשון) – והלא לאמור כאן, ראשי גלותא ה"ה כמלכים, ובכפייה, ואילו פה התפרש צורך בהסכמה! ברם נראה – בהמשך למכלול הדברים הנ"ל – שאין ההסכמה הנזכרת כאן אמורה אלא רק ביחס לשלב הראשוני. היינו, בחירת אישיות זו דוקא ומינויה לראש גלותא, בחירה זו אכן טעונה הסכמה. ואולם מכאן ואילך ה"ה "כמלך", לכל המשתמע מכך, כולל כפייה. שהרי זו גופא לשונו המפורשת של הרמב"ם הן בפיהמ"ש בכורות הנ"ל ("שמרות ראש גלות על כל ישראל כמרות המלך המושל בנח... כלומר בעל כרחם ובכפייה") ובהלי' סנהדרין הנ"ל ("ראשי גליות שבבבל במקום מלך הן עומדים, ויש להם לרדות את ישראל בכל מקום וכ"ו"); והרי דברי הרמב"ם ודאי לא סתראי נינהו מיניה וביה!
נמצאת אומר איפוא שרק למינוי הראשוני זקוקים היו ראשי גלותא לאותה הסכמה (דוק: הסכמה "מקומית"! ברם מאז המינוי ואיך – כמלך, אף בכפייה ורדייה. היינו כמלך – בתוצאה, ולא כמלך – בהליך הבחירה. לעומת זאת המנהיגים – בהסכמה גם על התוצאה.

הראשונים הורשו בכפייה ולא השניים, וככל האמור לעיל. ברם לכל זה אין נגיעה עם עצם הסמכות הבסיסית, שהיא היא נשואת דיוננו, והיא אכן משותפת לתרווייהו. סיכומו של דבר מעלה אם כן עד כמה מדוייקת ומדוקדקת תשובת מרן הרב שצ"ל, בכל פינותיה וזוויותיה. לא בכדי בחר מרן הרב זצ"ל להיזקק דוקא לראיות "משניות" – כביכול – ולא לראיות "ראשונות", לפי שדוקא בבסיס ה"משניות" נעוצות מסקנותיו. לכן להן נזקק, אותן ביאר, ותוספת בירור הבהירה כי לא "סתירה" אף לא קושי אין בדבריו, והוצדק מקחו של צדיק (ב"ר הנ"ל).

ח. הנשיא בישראל

בשולי הדברים, וכנספח להם, יש להוסיף ולהעיר לדינו וגדריו של, נשיא" בישראל. גם הוא יכול היה – לכאורה – לשמש ראיה מוצקה ל"מלכותו" של מנהיג, ואעפ"כ גם הוא הושמט ממסכת הראיות שנקט בהן מרן הרב זצ"ל; והרי זה שוב אומר דרשני. הלוא במקום לומר "ק"ו **שנשיאים** המוסכמים באומה וכו' פשיטא דלא גריעי **מראשי גליות** שבבבל", יכול היה לומר "דלא גריעי מנשיאים בישראל"! הן כך מצינו בגמ' סנהדרין (סו, א) "שהנשיא אתה מצווה על המראתו" [שלא כעל דיין, עיי"ש], ובכך הושוותה חומרת המראה ומרידה בנשיא להמראה ומרידה במלך, לפי שהנשיא – לענין זה – כמלך הוא נדון. ובכדי לאפוקי ממאן דסבר שהתואר "נשיא" יוחד לסמכות **התורנית** בלבד, פוק חזי מאי דכתב הרמב"ם מפורשות בספהמ"צ (ל"ת שטז):

"וזה השם, רוצה לומר **נשיא**, ישמיהו הכתוב על המלך **אשר לו הממשלה**... והחכמים ישמיהו במוחלט על ראש הישיבה של שבעים זקנים וכו' ודע שזה הלאו כולל גם כן **הנשיא עם המלך** כי ענין לאו זה הוא שמזהיר שלא לקלל **כל מי שיש לו ממשלה לצוות** והוא במעלה העליונה, בין שהיתה מעלה שלטונית או מעלה תוריית..."

ביטויים ברורים ומפורשים אלה מדברים בעד עצמם. מכליל הרמב"ם בהגדרה הלכתית של "נשיא" את "כל מי שיש לו ממשלה לצוות" והא בעל "מעלה שלטונית". על כל כגון דא חייב בקללתו, ובהקשרו נזכר – כאמור לעיל – שאתה "מצווה על המראתו"⁶. אם כן תבנא לתמיהן, מדוע זה לא תשמש מנהיגות נשיא דוגמא וראיה לנידו"ד!

⁶ מכאן אכן הבעת תמיהה [אחהמ"ר] על הנצי"ב, אשר בהעמ"ש (קמב ט, דף קפד) העיר כי לשיטת הרמב"ם ביחס לגידרו המלכותי הממשי של יהושע תיבטל כל ראיה ממנו – בדין המראה ומרידה – לגבי שאר

אדרבה, באמת מצינו לרבים, ראשונים ואחרונים, שהכלילו בהלכות אלה – הלכות נשיא – גם מנהיגים, ואפילו מנהיגות מצומצמת, ולא דוקא מלך וראש סנהדרי גדולה: עיי' ברמב"ן עה"ת, משפטים (כב, כז) הדין בגידרו של "נשיא" ומה כלול בהלכותיו, ור' שם ראייתו מר' יהודה הנשיא (הוריות יא, ב). כן ר' טעמו של החינוך (מצוה עא), לפי שא"א לישוב בני אדם מבלי שיעשו א' מביניהם ראש על האחרים, לעשת מצותו ולקיים גזרותיו, מפני שדיעות בני אדם חלוקין זה מזה ולא יסכימו כולם לדעת א' לעולם לעשות דבר מכל הדברים, ומתוך כך יצא מביניהם הביטול והאסיפה במועילות, וע"כ צריכין לקבל דעת א' מהם אם טוב ואם רע למען יצליחו ויעסקו בעסקו של עולם... ומאחר שהממונה לראש סיבה אל התועלת שאמרנו, הן שהוא... גדול במלכות לשמור איש מאת רעהו שתקיף ממנו, ראוי הדבר וכשר שלא נקל בכבודו וגם שלא לקלו" – והרי זהו טעם השייך כמובן לא רק במלך לבדו אלא גם בכל מנהיג ושליט. ומעין טעמו ר' גם בס' עקידת יצחק לפרשת שופטים – שער נט; וע"ע באברבנאל עה"ת שם, ובפירושו לספר שמואל א' פ"ח, וכן מהר"ם אלשיך עה"ת שם, ובמראות הצובאות לסי' שמואל שם. וע"ע בכפתור ופרח פמ"ד; וכן עיי' בקצוה"ח חו"מ ריש סי' כז – משו"ת הראנ"ח ח"א סי' קיא, דה"ה לממונה על הקהל, היינו מנהיגות מצומצמת, אך עיי' במנ"ח מצוה עא – לגבי נשיא שבט, ובהגהות מהר"ם שיק שם, ולדידם המדובר דוקא במנהיגות כללית ולא שבטית, והרי זה דלא כראנ"ח. ומ"מ במנהיגות כגון זו הנידונה כאן, שוו והסכימו הכול. לפיכך תמוה איפוא מדוע לא להביא ממנה ראייה לנידו"ד!

מה גם שהנצי"ב עצמו (העמ"ש קמב, ט – דף קפד), תוך דיונו הארוך סביב גידרו – חובתו ועונשו – של המורד במלך ישראל, בנשיא ובמנהיג, כתב במפורש ובאופן החלטי וברור כי "מנהיג מלחמה בשעתו דומה למלך תמיד", וסבר כי אכן מבחינת ההגדרה "פיי נשיא הוא בהנהגת היישוב". [מכוחה של הבהרה זו ביאר שם שורש דינו של הממרה פיו של המנהיג, או המורד בו, שעונש במיתה כמורד במלכות, הגם שבמנהיג – ולא במלך – עסקינן, עיי"ש; שזה כזה דינם שוה לענין זה]. אמנם – בהמשך ליסוד האמור לעיל – היה ניתן לומר שדבריו אלה אינם מוסבים אלא רק ל"מנהיג מלחמה בשעתו" דייקא, לאותו מעשה ולאותה פעולה

מנהיגים. לעומת זאת כאן בספהמ"צ חזינן שכל בעל "מעלה שלטונית" אשר יש לו "ממשלה לצוות" הרי הוא בכלל הגדרת נשיא, לכל המשתמע מכך; ולא דוקא יהושע לבדו! (ור' עוד להלן – לגבי הנצי"ב). [כן יצויין כי גם בהל' סנהדרין (ריש פכ"ו) בדין קללה, הכליל הרמב"ם מפורשות בגידרו של "נשיא – אחד ראש סנהדרי גדולה או המלך" (בנוסף על הדין הנזכר קודם לכן), ומנהיגות שכזו אף היא בכלל "נשיא"! אם כי על כך יש להשיב, שבדין קללה אף דיין הוכלל, וניתן איפוא לומר: רק הנהגת מלך "ממש" או "מעלה תורנית" כראש סנהדרי גדולה ודיין – ולא אחר].

מוסכמת, והלוא – כאמור – מרן הרב זצ"ל חתר לסמכות רחבה, היקפית וכוללת, וזאת טרם שמענו משם.

ברם נראה שלכל זה מצטרפת ראייה מוצקה מהא דאמרו לגבי הורדוס (ב"ב ד, א), כאשר בבא בן בוטא מיאן לקללו משום דכתיב "גם במדעך מלך אל תקלל", ודחה ואמר לו "הורדוס" – "האי לאו מלך הוא", וטענה זו קביל וסביר בבא בן בוטא, שאכן אין הורדוס מוגדר כמלך מוחלט, ועם זאת שב ואמר לו "ולא יהא אלא נשיא, וכתיב ונשיא בעמך לא תאור!" כלומר, הגם שהורדוס אינו "מלך" במובנה המלא של הלכה זו, והנובע ממנה, אעפ"כ לא גרע מ"נשיא", לפי שבפועל הינו מנהיג את העם ושליט עליו, ולכן נוהג בו דין "נשיא".

לענייננו מכל מקום נמצינו למדים שגם אותו שאינו מלך גמור, עדיין יש די וסיפק במנהיגותו לקוראו "נשיא" – אשר כמבואר לעיל, במכילתא (משפטים יט) ובגמ' סנהדרים (סו, א) נפסק שנוהג בו דין המראה ומרידה, כבמלך. כל זה שב ומקיש איפוא למסקנה האמורה, ותבנא לקושיין בפשר השמטת הראייה.

כך גם יש להוסיף והעיר מענייניו של אגריפס, אשר סטה מדרכי המלוכה (סוטה מא וכתובות יז: קריאה מעומד, ועבר לפני הכלה) ותמהו בגמ': הרי מלך שמחל אין כבודו מחול – הגם שקבעו תוסי' (שם) שאגריפס לא היה מלך גמור (ור' גם תוסי' ב"ב ג, ב) אלא ש"נהגו בו כבוד כמלך", וכלשון השיטמ"ק "כיוון שמלך נוהגים בו כבוד כמלך". לפי שאחר מינויו – אף שנעשה באיסור – אעפ"כ הוא המנהיג, ודין הוא לנהוג עימו כבמנהיג. [וע"ע בס' חסדי דוד לתוספתא סנהדרין פ"ד ד"ה מלך ישראל; וכן עיי' בס' עמוד הימיני סי' ז אות ו-ז וסוף אות י, וע"ע בפסקי דין רבניים כרך יא עמ' 106]. שוב קחזינן דמנהיג שאינו מלך גמור חייבים בכבודו, והרי זה שוב מעין נידו"ד – ומושמט!

ט. גדרי מעמד הנשיא

דומה כי בעוכריה של ילפותא זו, מהאי ד"נשיא", עומד שורש ויסוד גדר הלכותיו, המתפצלות למעשה לשני משורים. ראייה לדבר קיומם של שני משורים. יש לראות בסתירה הגלומה בהגדרתו האישית, וכפועל יוצא מכך בהלכותיו. מחד גיסא – כאמור לעיל – הגדיר הרמב"ם את המנהיג "אשר לו הממשלה לציות – מעלה שלטונית" כנשיא, ומכך נבע דין המראה ומרידה הנוהג בו. מאידך גיסא הרמב"ם עצמו פוסק בהל' שגגות (פט"ו ה"ו) דנשיא האמור בתורה אינו כל מנהיג אלא אך ורק המלך "שאין עליו רשות מאדם מישראל ואין למעלה ממנו במלכותו אלא ה' אלקיו" (וע"ע בהל' קידוה"ח פ"ד הי"ב) – הוא ולא אחר, הוא ולא מנהיג; והרי זה לכאורה סתירה מיניה וביה!

לאמיתו של דבר מצינו "סתירה" שכזו באישיות אחת, בזמן אחד – בדוד המלך! איתא בירושלמי הוריות (פ"ג ה"ב) ור"ה (פ"א ה"א) דבשעת בריחתו של דוד מפני אבשלום היה דינו להתכפר בשעירה, **כהדיוט**, לפי שהיה על-גביו זולתו. לעומת זאת די היה במעמדו המלכותי – גם באותה שעה – כדי לחייב את שמעי בן גרא במיתה משום **מורד במלכות**. והרי הדברים סותרים לכאורה מיניה וביה: אם חשוב הוא כהדיוט – ודינו בשעירה, אזי שורת הדין נותנת שלא ינהג בו גדר מורד במלכות, ואם ישנה מרידה במלכות א"כ לא שעירה כהדיוט! (ועי' בזה בשו"ת אבני נזר יו"ד ח"ב סי' שיב בהגהה לאות כז, בספר הלכות מדינה ח"א עמ' קנז-קנח ובשו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' סד, התורה והמדינה ח"ד עמ' סב-סג ועמ' פג ועמוד הימיני סי' ז אות ט).

סתירה כפולה זו – הכללית (רמב"ם) והפרטית (דוד) מורה איפוא על הפיצול באופן שאינו משתמע לשתי פנים. בדין האישי – כקרבן לכפרה – מלך בלבד⁷, ואילו יחס הקהל – כבוד מחד וקללה מאידך – אף **מנהיג**. הצורך, שלא לומר – בכורח בהנהגה ובמנהיג ציבוריים, הביאו להכללתה המוכרחת של תורה ושל הלכה את המנהיג בכל הנוגע להלכות כיבוד ולמסתעף מהן (כקללה ומרידה). לא רק מלך אלא גם כל מנהיג לא יוכל לעשות מלאכתו נאמנה, לתועלת העם ולשירותו, בלא יצירת דפוסי התנהגות נאותים ולא מזולזלים בינו ובין הציבור. משום כך, בנוגע לעניינים אלה, אף המנהיג – "נשיא", ודיני כיבוד - קללה, המראה ומרידה – שייכים בו. זה שאמרו בגמ' סנהדרין הנ"ל, זהו שפסק הרמב"ם בספהמ"צ, זהו מש"כ ראשונים ואחרונים – וכאמור לעיל הדבר כבר מוכח מהורדוס, מאגריפס ואף מדינו של שמעי בן גרא. ברם לכל זה אין נגיעה למה שכלול בינו לקונו, ככפרתו בקרבן. בנוגע לכך הוכח מדוד עצמו ונפסק מפורשות ברמב"ם שדין מלך לחוד ודין מנהיג לחוד, ומנהיג שאינו מלך – כהדיוט.⁸

⁷ בענין זה של הבאת מלך – דוקא – שעיר, יש להעיר לדיונים של אחרונים בדבריהם של ראשונים (ובראשם ראב"ע ויקרא ד, כב) הגורסים כי דין שעיר נוהג לא רק במלך אלא גם בנשיא שבט או נשיא בית אב (ועיי' בפרשניו: יחל אור – קרני אור): ר' קרן אורה להוריות ט א ד"ה יכול נשיא, מרומי שדה שם ד"ה שהמלך לא דן – ולדידו אף לרמב"ם לאו דוקא מלך אלא גם כל נשיא! ור' חידושי הרח"ה שם (אפי' החכם-באשי!) מלאכת שלמה הוריות פרק ג, שו"ת אבני נזר יו"ד סי' שיג, ור' גם הר אפרים הוריות שם, ובס' משפט המלוכה הלי' מלכים פ"א ה"ח, ובחוב' "הדרום" – לא (ניסן תשל); ועיי' בשו"ת חת"ס או"ח סי' יב – מהרמ"ע מפאנו – לגבי "מלכותם" של הלל וצאצאיו, ור' מש"כ ע"ז בשו"ת אמרי אש חיו"ד סי' צה ושו"ת בית שערים יו"ד סי' שלד; ואכ"מ.

⁸ תמציתו של יסוד חילוק זה נכתב כבר ע"י האברבנאל בפירושו עה"ת (ויקרא ד, כב) המגדיר ברורות: "ידוע כי כל מלך הוא נשיא, ואין כל נשיא מלך". ועוד הוסיף והאריך אברבנאל בבירור עניין זה, בהקדמת פירושו לספר שופטים, בעורכו מערכה מול מערכה את המשותף ואת השונה בין שופט (מנהיג) ובין מלך: "השופטים והמלכים ישתתפו בחמישה דברים יכללום, ויובדלו ויתחלפו גם כן בחמישה דברים אחרים" ר' שם פירוטו: שיתוף סמכויות (מלחמות; ענישה) יחס (מורא, כבוד) ועוד – "שבמקום שאין מלך, גדול הדור הרי הוא כמלך" (ועיי' באברבנאל דברים כ, י).

יושבה אם כן הסתירה, ומתוך כך גם מובן מאליה פשר השמטת דין "נשיא" מראיות נידון דן. בדין "נשיא" השייך בכל מנהיג, היינו דיני כיבוד והמסתעף מכך, אין די לענות על מכלול הסמכויות הנידונות אצלנו. מדינים אלה לבדם אין כל ראייה על הסמכתו ה"מלכותית" לעשייה ולפעילות ברת ביצוע. כל שלמדנו משם אינו אלא היחס ולא הסמכות – שהיא היא נשיאת דיונו. משום כך, רק אחרי שקבע מרן הרב זצ"ל את גושפנקת הסמכות עצמה, רק אחרי כן ניתן לדון ביחס הנאות והנדרש כלפי המוסמך, כלפי המנהיג. זאת אכן ניתן ללמוד – גם – מ"נשיא", כאמור לעיל, ברם מאחר וזה עצמנו לא יכול היה לשמש ראייה מקורית וראשונית לנידונו, לכן לא הובא; ויושבה אם כן "ההשמטה".

י. עצמאות וממלכתיות

בחיתום הדברים יש להדגיש נקודה נוספת, המבהירה את הנחיצות ההכרחית בעצמאות שלטונית לצורך החלת גדרי מלכות. הדגשה זו, לא מן המשתמע אף לא מן

[אמנם ע"י בכתבי מהר"ץ חיות – בהוספותיו לתורת הנביאים (ח"א עמ' רב) בהשגותיו על האברבנאל – ומ"מ גם לדידו דין שופט "המושל וממונה להנהגת המדינה לצאת ולבוא בקרב" זהו ושוה לדין מלכים בנוגע לכיבוד והמראה. וע"ע במהרש"א סנהדרין כ ב – על ההבדל בין שופט למלך בענייני המשפט, ודבריו דלא כר"ן ודלא כאברבנאל. וע"ע בס' עמוד הימיני סי' ח-ט, בקובץ תורה שבע"פ טז עמ' צב-קב, וכבר ברחיב בנידון בשו"ת אבני"ז יו"ד ח"ב סי' שיב אות מז ואילך, עיי"ש; וע"ע בקובץ תחומין ד עמ' 66] בהקשר זה יוציינו גם דבריו של הספורנו (פרשת שופטים יז, יד) המבהיר שההבדל המרכזי בין שופט למלך נעוץ דוקא בענין הירושה ("ולא ולזרעו אחריו") לפי "שהיה השופט מולך הוא בלבד, אבל לא לזרעו אחריו", ברם הוא עצמו – כמלך.

° מכאן מוצא ופתח לדיון סביב עניינו של נשיא – היינו נשיא המדינה – בימנו. הבעייתיות נוצרת לאור העובדה שאמנם שמו, תוארו וכינויו – "נשיא", ברם למעשה מבחינת סמכויות ביצועיות-מעשיות נחות הוא ממנהיגות אחרת. לכן, מאחר ולא השם קובע אלא התוכן הסמכותי, ממילא דומה היה כי ההכרעה חדה לשלילת "הלכות נשיא" במשמען המלא מן הנשיא.

ברם יצויין כי בשו"ת בית מרדכי (פוגלמן) סי' פג סבר "שהנשיא במדינת ישראל המחודשת עומד במקום מלך, ואנו חייבים לכבדו בכל הכבוד שאנו מכבדים מלך". אף בשו"ת קול מבשר (ח"א סי' עו סק"ב) סבר תחילה – בנוגע לדין קריעה על נשיא שמת – כי "ברור הוא דלענין חיוב קריעה על נשיא אין צורך בתואר מלך ובתנאים הדרושים לזה, רק אם נבחר למושל שהוא במעלה העליונה של שררה ושלטון יש לו דין נשיא שחייבין לקרוע עליו וכו'". ואולם למעשה חזר בו – בסופו של דבר – ה"קול מבשר" מפסיקה זו [הערת החזרה צורפה כפתקית במהדור ראשונה והודפסה כהשמטה במהדור שניה], תוך שהוא מסכם כי "יש להמנע מקריעה", עיי"ש. והשווה עם מש"כ הרב הרצוג, פסקים וכתבים, ה, יו"ד סי' קטו אות ז. למסקנה זו – ודלא כ"בית מרדכי" הנ"ל – נטו רוב ככל אלה שעסקו בסוגי זו: ר' "הדרום" גליון כה (ניסן תשכז) עמ' 42-46 לגבי ברכה על ראיית הנשיא (ע"י במג"א או"ח רכד סק"ה, בהבדל בין שליט לשר); עו"ר "התורה והמדינה" ז-ח עמ' עב-עג; בס' הלכות מדינה ח"א שער ג פרק ד; בספר עמוד הימיני סי' ז (ובספר תורת השבת והמועד עמ' 512 ואילך, ביחס למעמדו של הנשיא בחזון אחרית הימים) ובקובץ "ממלכת כהנים וגוי קדוש" עמ' 189-190 (ולעיל הערה 7).

המובלע היא נחשפת [מעין הלי' חנוכה ו"חזרת המלכות"] אלא מובעת היא מפורשות ע"י הרמב"ם. בהלי' בית הבחירה (פ"ו הי"ד) גרס הרמב"ם שעזרא לא היה "מלך": "...וזה שעשה עזרא שתי תודות, זכרון הוא שעשה, לא במעשיו נתקדש המקום, שלא היה שם לא מלך ולא אורים ותומים" (וכ"כ הרמב"ם בפייהמ"ש שבועות פ"ב מ,ג, עיי"ש). מוכח איפוא שמידת כפיפותם של עזרא (ושל זרובבל) כלפי מלכי פרס היתה כזו שדי בה להפקיע גדרי מלכות, הגם שהיתה שם הנהגה ושליטה (ועי' בשו"ת משיב מלחמה ח"א עמ' קלג).

לענייננו מכל מקום יש ללמוד מכך על ההכרח בעצמאות מדינית- ממלכתית- שלטונית לצורך החלת גדרי "מלך" להלכות המשתמעות מכך. גם לאור תפישתו של מרן הרב זצ"ל, עדיין ההנהגה – הקיבוצית או הפרטנית – עצמה אינה מספיקה, וצריכה היא להיות מלווה בתשתית נכונה, קרי: עצמאות מדינית.

[ועדיין יש להעיר בזה, דקצת צ"ב מה גרעו עזרא וזרובבל מראשי גלותא; וי"ל. ור' מאמרו של הרמ"צ נריה שליט"א – עצמאות ישראל בהלכה; תורה שבע"פ יא עמ' קב ואילך: על חשיבותה הערכית וההלכתית של עצמאות ישראל בארץ; ועי' בשו"ת משיב מלחמה ח"ב סי' קמא, וח"ג עמ' שכט ואילך].

להלכה ולמעשה ברור כי רק שילובם של השתיים: הנהגה ועצמאות – הם המשתיתים גדרי "מלכות ישראל" על אדני ההלכה, כפרי חזונו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל.